

RAZKRAJANJE SLOVENSKEGA SREDNJEGA SLOJA

Povzetek. Razvoj v tranziciji se je ustavil zaradi visoke brezposelnosti in preobrazbe, ki jo je vsilila globalizacija, zaradi velikih socialnih razlik skoraj ni več sredine, ampak samo spodnji in zelo tenak zgornji sloj. Družba je postala nepropustna. Ne velja tolažba o ponovnem dvigu. Frustracija diplomantov univerze brez dela je uničujoča in škodljiva. Skupaj je ljudi na meji revščine 411.000, kar je 20 odstotkov prebivalstva. Ta delež se povečuje z več brezposelnimi in z dviganjem minimalnih življenjskih stroškov. Če se ne bo gospodarsko stanje izboljšalo, bomo govorili o zdrsu večine prebivalstva v revščino. Diploma ne jamči dohodka, večjega od uspešnega kvalificiranega delavca. Posebno mesto zavzemajo kulturniki, razmere zanje so postale poniževalne. Honorarjev več ne izplačujejo ali pa so jih znižali na desetino iz prejšnjih let. Plačani so samo »delavci«, lektorji, prevajalci. Založniki tiho računajo, da je umetniško delo neke vrste hobi, družbeno priznanje, za kar ustvarjalci ne potrebujejo plačila. Postali so »proletariat znanja«.

Ključni pojmi: srednji sloj, strah pred revščino, brezposelnost, proletariat znanja, družbena pogodba, socialne razlike, bogastvo elite

V krizi so se mnogim družinam dohodki zmanjšali. Nekateri so izgubili delovno mesto, drugi so morali zamenjati delo s preprostejšim, mnogi čakajo, da bodo izpolnili pogoje za brezposelno podporo. Nekatero ženske so se prekvalificirale, a ne dobijo zaposlitve, zato vztrajajo na »začasnem« slabo plačanem delu. Nekatero so trajno zbolele in čakajo na invalidnino. Nekatero so zaradi nosečnosti izgubile delo in čakajo, da otrok odraste, da se bodo spet lahko zaposlile. Vse več mladih družin se pri tako nizkih dohodkih trese, da ne bodo več zmogle mesečnega obroka za kredit in da bodo izgubile stanovanje ali hišo. Ta možnost je zanje grozljiva.

Takšne zgodbe pozna skoraj vsak: zdrs po družbeni lestvici navzdol je boleč in ubijajoč. Vse več državljanov se boji, da bi doživeli podobno usodo.

* Dr. Marko Kos, upokojeni profesor Univerze v Ljubljani.

Skoraj 60 odstotkov Slovencev se šteje v srednji razred, številne skrbi njihov socialni status, živijo v vznemirjenosti in negotovosti. Govorimo o »sredini v stiski«, strah se plazi po uradniških stolpnica. Vendar ni raziskave o tej družbeni sredini v Sloveniji. Precej jih je na ravni EU, vendar Slovenije v njih ni najti.

O tej »družbi negotovosti« je pisal nemški sociolog Ulrich Beck (1986, 1991). Pravi, da se pomika strah pred revščino z robov družbe na sredino. Zaradi manjših plač in pokojnin vse več družin drsi pod minimum, ki še zagotavlja življenje. Po statističnem uradu Republike Slovenije SURS (februarja 2011) je to 584 evrov neto. Napovedi zmanjšanja pokojnin tem, ki so na robu, zbuja nov občutek – v smislu: to lahko zadene vsakogar. Največji strah ne povzroča sprememba klime ali terorizem, ampak strah pred socialnim padcem. Slovence vznemirja dejstvo, da celo v podjetjih, ki dobro poslujejo, delovna mesta niso varna. Za večino državljanov je to shrljivo.

Strokovnjaki si niso edini, če so ti strahovi upravičeni. Zato si poglejmo stanje: v zadnjih letih se hitro širi brezposelnost, februarja 2011 je dosegla številko 115.000, kar je dobro polovico več kot v Nemčiji (3,100.000; to bi bilo 75.600 brezposelnih v Sloveniji, če bi proporcionalno gledali glede na število prebivalstva). Podpore za brezposelnost v višini 462 evrov so nižje od minimalnih življenjskih stroškov. Čedalje več je zaposlenih z minimalno plačo v višini 583 evrov neto, kar je življenjski minimum. V februarju leta 2011 jih je bilo 96.000. Med 560.000 upokojenci jih je z nižjo pokojnino od minimalne plače že 180.000. Ljudi na meji revščine je tako 411.000, kar je 20 odstotkov prebivalstva. Ta delež se povečuje z več brezposelnimi in z dviganjem minimalnih življenjskih stroškov. Ker se plače ne povečujejo, vstopa vse večji del zaposlenih v kategorijo minimalnih plač.

Skrbi srednjega sloja lahko opišemo kot subjektivno dejansko stanje (Hradil, 1992, 2004). V resnici raste njihov delež v dohodkovni sredini. Če se gospodarsko stanje ne bo izboljšalo in se bodo dohodki zmanjševali, bomo govorili o zdrsu večine prebivalstva v revščino.

Prekariat srednjega sloja

Člani srednjega sloja se prepuščajo vožnji s toboganom novih oblik dela. Razširja se skupina, katero so globalizacija z »outsourcingom«, tehnični napredek in preobrazba večine podjetij potisnili v prekariat, v začasno, tvegano in zasilno pot. Začasno zaposlenih brez pogodbe za neomejeni čas je že 65 odstotkov vseh zaposlenih. Ti štejejo svojo blaginjo kot začasno stanje z nestabilnimi poklicnimi, družinskimi in zdravstvenimi razmerami. Udarec usode jih lahko potisne na raven socialne pomoči.

Politiki to slavijo celo kot velik dosežek zajamčene varnosti. Nekdaj je bil vnovični dvig večinoma mogoč, če si bil dobro izšolan in si se potrudil.

Dandanes varnih karier ni. Starši srednjega sloja vidijo, da njihovi študirani otroci leta ne dobijo zaposlitve in ostajajo pri podplačanih praktikantskih mestih ali delajo s študentskimi napotnicami, kar zaradi cenenosti dela delodajalci vzdržujejo. Diploma ne jamči dohodka, večjega od uspešnega kvalificiranega delavca. Zdaj grozi vlada s črtanjem te edine možnosti z zakonom o malem delu.

LTH, Iskraemeco, Peko so bile dobre firme, danes jih ni ali životarijo. Celo direktorji jeseniške jeklarne in Gorenja, največjega štajerskega zaposlovalca, govore o odpuščanju. Kaj se godi v tisočih srednjih podjetjih, nima več nihče pregleda. Te firme so s svojim imenom obljublale najbolj varna delovna mesta. Rdeča cunj napovedi racionalizacije in preobrazbe koncernov, s katero grozijo menedžerji, sprošča predvsem družbeno nelagodnost. Globalizacija pomeni za zaposlene grožnjo. Diskusija, ki se je sprožila jeseni 2010 ob uvedbi minimalne plače, se je hitro iztekla v debato o stiskah sredine. O srednjem sloju, na katerega so vse stranke pozabile.

Kako živijo ljudje s tem strahom, ne smemo soditi niti po prestolnici z njenim uradništvom, ki se čuti varnega v javnih uradih, niti po tistih, ki so povezani s fakultetami ali inštituti in klinikami, ali z neštetimi agencijami in zavodi, kjer zaposleni še dodatno služijo z dežurstvi, nadurami, ekspertizami, svetovanjem in delom v sivi ekonomiji, kajti nešteto zasebnih uradov, ordinacij in ambulant potrebuje pomoč. Minimalnih plač tu ne bomo srečali. Te ostanejo neopažene na dnu. To je boljši srednji sloj, ki ne pozna tega strahu. Zato je v prestolnici relativno malo brezposelnih. Če hočete videti posledice zdrsa srednjega sloja, morate na obrobje – v Maribor, Celje, na Ravne ali v Prekmurje.

Kričeča nasprotja

V prestolnici prezaposleni in dobro plačani starši v varnih službah omogočajo prijetno življenje svojim otrokom, študentom in študentkam. V prostorih za fitnesa ob določenih urah ne dobite prostora; tudi v plesnih šolah je težko dobiti termin. Zlasti v tistih, kjer se intenzivno uvajajo v lepo vedenje pri mizi, oblačenju, pogovorih. »Nova meščanskost« se je že dodobra zasedla, v parvenijskem srednjem sloju bogatih obrtnikov sive ekonomije, ki jih je vse več, je postala družbena moda, čemur prištevamo tako tečaje lepega vedenja kot poslušnost v šolah, nošenje kravat, poroke in dobivanje otrok. »Šminkerske« skupine so se iz pozabe 80. let znova dvignile na površje. Nasprotniki formalnosti med študenti so se v znamenje pripadnosti inteligenci spremenili v maloštevilni sloj, ki je samozavesten in disidentski, prezirljiv do znakov bogastva, narejeno boemski in nonšalanten, vendar slabo honoriran in zaprt v svoje kroge. Nočejo se kazati kot »luzerji« socialno darvinističnega izbora, o svojih dosežkih ne govorijo. Množijo se

znaki, da se bo ta sloj pod pritiskom krize zmanjšal in potonil. Prevladal bo bogat srednji sloj z nezadržnim pritiskom navzgor. Poskuša se ograditi navzdol, prek oblik in simbolov skuša ohraniti ostanek gospodarske varnosti. Samopreverjanje in znaki spoznavnosti so neke vrste spričevalo članstva za klub bolje situiranih.

Celo tisti, ki si tega ne morejo več privoščiti, se drže meščanskega življenjskega sloga, dokler gre. Svetovalci dolžnikov pri dobrodelni organizaciji vedo povedati, da je brezposelnost najpogostejši vzrok za prezadolžitev, vendar ima več kot tretjina dohodek od dela. Vse več jih je iz srednjega sloja, desetina z visoko izobrazbo. Višji nameščenci, strokovni delavci, gostilničarji, podjetniki informatike, ki so se prenapeli z naložbo v hišo ali stavbo za obrt – kriza pa je vse postavila na glavo. Mnogi so zamenjali poklic, ti so med prožnejšimi. Dandanes vse bolj velja izrek: »Delovnega mesta in žene za vse življenje danes skoraj nihče nima.« Konec je z družbenim ponovnim vzponom, zlasti starih nad 40 let. Nekateri se znajdejo: odpovejo zavarovanje, opustijo avto, iščejo cenejše stanovanje. Mnogi pa vztrajajo in se ne rešujejo. Strah jih je blokiral, vdani so v usodo. Številni ne priznajo, da gre navzdol. Težko je zlasti tistim, ki so nekaj imeli. Menedžerjem, ki so jih odpustili ali obsodili. V srednjem sloju je zazijal globok jarek, v katerega mnogi padejo. Srečal sem znanca, računovodjo, ki v muzeju dela kot čuvaj, drugega pa kot trgovskega potnika za sesalce. »K sreči imam še avto!« Ti spadajo med pogumne ljudi, oboroženi so proti strmoglavljenju. Skrivajo svoj sram, kažejo demonstrativno meščanskost. Poskušajo se znova prizemljiti. Tak trend je razširjen in vse bolj bo prevladoval. Mnogi poklici ugašajo, ker jih spodriva tehnologija avtomatizacije, na primer pri špediciji, inkasantstvu, trgovini na drobno. Širi se trend družbenega pozavarovanja v času strahu. Kot »samooboroževanje«, želja za »samoizboljšanjem«, za obstanek v težkih časih.

Nihče še ni raziskal tega modela reševanja pred spustom. Malomeščan je plašen človek, ki se vedno razmejuje od nižjih, skriva svoj neuspeh in se izolira od sosedov, prijateljev, celo daljnih sorodnikov. Ta skupina ima visoko občutljivost za témo spusta. Srednji sloj se je poslovil od gospodarskega in družbenega dviga. Zato se mnogim položaj ne izboljšuje. Povprečni zaposleni realno zaslužijo manj kot leta 2000. Inflacija in odbitki so večji, večje so tudi zahteve na delovnem mestu. Premožni, spretni in neskrupulozni menedžerji so črpali dodatno blagostanje prek prisvajanja državnega podjetja in njegovega izčrpavanja.

Posebno mesto zavzemajo kulturniki, pisatelji, publicisti, kritiki. Razmere v založbah in uredništvih so postale zanje poniževalne. Honorarjev ne izplačujejo več ali pa so jih znižali na desetino iz prejšnjih let ali celo manj. Plačani so samo »delavci«, lektorji, prevajalci, uredniki. Založniki tiho računajo, da je njihovo delo neke vrste hobi, družbeno priznanje, za kar ustvarjalci

ne potrebujejo plačila. Postali so »proletariat znanja«. Njihovo mesto, ki je bilo doslej ugledno, se je znižalo na najnižjo raven. Na ta način se zmanjšuje kulturna kvaliteta in obseg kulturnega delovanja kot nekakšno merilo kulturne aktivnosti naroda. Bistvo narodove inteligence se je zmanjšalo za dve tretjini ali celo več. Časi, ko je nacionalna inteligenca cvetela, pred drugo svetovno vojno ali v socializmu, so se osuli. Nihče ne zna napovedati, ali za vedno ali samo začasno.

Odprava družbene pogodbe

Ni več nenapisane družbene pogodbe iz ustaljenosti socialističnega razdobja prvega desetletja Slovenije. Drnovšek je zagotavljal malomeščansko srednjo pot, bil je zaščitnik počasnosti, zadovoljstva, blagohotnega spregleda napak, previdnosti, varnosti, kar je ustvarilo izravnani srednji sloj. Permisivnost stranskih zaslužkov sive ekonomije, honorarnih pogodb tudi za zaposlene, vzporedne zaposlitve v drugem podjetju je bila lestev za dvigovanje množice, ne samo izbrancev. Socialna struktura je postala podobna čebuli: debela v sredini, vendar spodaj in zgoraj tenka. Politika je bila narejena za ljudi na sredini: krediti za lastne domove, velikodušne boleznine in pokojnine, odvisne od prejšnjega dohodka. Vse to ostaja lep spomin: vladajoča koalicija je odpravila vse te vire, brezposelnim in vse večjemu delu upokojencev grozi raven eksistenčnega minimuma. Tisti na dohodkovni sredini čutijo, kako se povečuje pritisk; daljši delovni časi, zamrznjene plače in vse večja obremenitev – ob rastočem občutku nemoči – so nove norme. Vse več je odvisno od tega, ali bo podjetje zmanjšalo delovna mesta, ali bo kaj ostalo za starost – torej je bolj odvisno od borznega trga kot od individualnega prizadevanja. Ta negotovost je zlasti grenka za tiste, ki so si svoj status izborili z napornim (do)izobraževanjem, ki so soočeni z negotovostjo sedanjosti in vprašljivo prihodnostjo. V srednji razred se uvršča samo še 44 odstotkov vseh Slovencev, če jih je v gornjem razredu 15 odstotkov. Tolažimo se lahko, da je kriza dosegla dno in da se bodo razmere izboljšale. Celo ameriški ekonomist nobelovec Paul Krugman toži nad koncem ameriške družbe srednjega razreda.

Bogastvo in elite

Tako kot se širi dno prihodkovne lestvice se na zgornjem koncu pogloblja bogastvo elite. Klasični povprečni »služilec«, tipični srednji sloj, množično izgublja. Kot kaže letni pregled revije *Manager*, elite postajajo vse bogatejše. Njihovo bogastvo se vsako leto poveča za okrog 10 odstotkov. Politične elite se ravna po njih, kot so se vedno doslej. Elite imajo veliko prostora za udejstvovanje. Zasedujejo svoje interese, ne delujejo kot nevtralni urejevalci

zunanje prisile. Zaradi zgodovine še nismo razvili takšne specifične oblike elite kot na Zahodu. Ni podatkov, iz katerih slojev se elita rekrutira. V Avstriji (Hartmann, 2008) 12,5 odstotka elite izhaja iz meščanstva, 37,5 odstotka iz srednjega sloja in 50 odstotkov iz delavskega sloja (v Nemčiji 31,2, 43,8 in 25 odstotkov; na Švedskem 11,1, 33,3 in 33,3 odstotka; na Madžarskem 40, 20 in 40 odstotkov). Za Slovenijo Hartmann ne navaja podatkov. V nobeni državi ni elita iz enakih slojev. Zanimivo, da je poljske elite največ iz meščanstva.

Meritev neenakosti z Ginijevim koeficientom ne daje zanesljivega odgovora na stanje v državi glede neenakosti. Pravo sliko bi dobili šele z več kriteriji. Razmerje dohodkov v najvišji petini proti spodnji petini pove več: v Nemčiji je 4,4, Avstriji 3,8, na Češkem 3,4, Poljskem 5,0, Švedskem, Danskem in Finskem od 3,4 do 3,6; v Sloveniji (po SURS 2010) je bilo 3,4. V postsocialističnih državah je to razmerje najvišje, najnižje je v skandinavskih državah. Razmerje plač med zgornjo desetino in spodnjo desetino zaposlenih je v Avstriji 3,0, Nemčiji 3,2, skandinavskih državah 2,0, na Češkem 2,8 in Poljskem 4,7. Postsocialistične države spet prednjačijo po neenakosti. Ginijev koeficient kot mera za koncentracijo dohodka je bil leta 2007 v Avstriji 0,26, Nemčiji 0,28, skandinavskih državah 0,24 do 0,26, na Češkem 0,24, Poljskem 0,31. Pri nas je bil (po SURS 2010) 0,23, kar je bolje kot v Avstriji. Stopnja tveganja revščine je bila v Avstriji 13, Nemčiji 16, na Poljskem 18 in Češkem 9, v skandinavskih državah 11. Pri nas je bila (po SURS 2010) leta 2007 11,5 in leta 2008 12,3. Podatkov za leta krize (2010) še ni, bodo pa drastično slabši.

Sklep Hartmannove raziskave je, da se položaj poslabšuje tako glede življenjskega standarda širokega prebivalstva kot njegovih možnosti vpliva na javno politiko zaradi dramatičnega upada članov sindikatov, množičnega upada pripravljenosti prebivalstva za politični angažma, rastoče moči velikih podjetij in povečane dejavnosti lobijev pri vladi.

Nemoč politike

Na strah pred zdrsom se politika ne odziva. Zakriva si oči, zanjo problema tako ni. Debate o »podsloju« ni več, ker so se izigrani delavci vrnili v Bosno. Niti ni debate o družbeni delitvi niti o političnih »tipih«. Iz medijev lahko povzamemo, da večina občuti strah, da čutijo svoje življenje kot stalen boj in da se čutijo od države zapuščeni. Večina presoja, da je njihov položaj slabši kot lani, samo manjšina meni, da je boljši. Večina se mora finančno omejevati.

V obdobju samoupravljanja je veljalo, da je Slovenija izenačena družba srednjega sloja brez brezposelnosti in brez bogatega zgornjega sloja, ker so bile možnosti legalnega služenja spodrezane. V tranziciji se je razvoj ustavil zaradi visoke brezposelnosti in preobrazbe, ki jo je vsilila globalizacija, nastale so velike socialne razlike, tako da po nekaterih mnenjih ni več

sredine, ampak samo spodnji in zelo tenak zgornji sloj. Polovica je zavarovana z dediščino, polovica pa se čuti kot »luzerka« družbenega razvoja in potisnjena na rob. Ni čudno, da je vzporedno padal ugled politike in strank. Polovica ljudi meni, da je vseeno, katero stranko voliš, spremeniti tako ali tako ni mogoče nič. Politiki se ne menijo za skrbi državljanov. To so splošni očitki, vendar politikov to ne prizadene.

Najhujša ugotovitev je, da je družba postala izredno nepropustna. Ne velja več stara tolažba, da bo družba omogočila ponoven dvig. To dokazujejo žalostna usoda mladih, ki po šoli vrsto let ostajajo brez dela, in vse številnejše vrste brezposelnih, ki se več let ne morejo zaposliti. Frustracija diplomantov univerze brez dela je uničujoča in škodljiva. Nezadovoljstvo je veliko. Lahko se čudimo, da si ne dajo duška. Morebiti manjka samo iskra? Polarizacija v družbi je velika. Politično ni sprejemljiva. Tudi dobro kvalificirani zaradi kriminalnega plenilskega menedžmenta ostajajo na cesti. Čez noč brez denarja. To učinkuje kot signal za vso družbo. Politika bi morala določenim skupinam ponuditi možnost za ponovno vključitev s klasičnimi, a napornimi metodami: delovna mesta za malo kvalificirane, učna mesta za tiste, ki ne najdejo dostopa, povečane pomoči družinam.

Politiki so nehali slikati »krasni novi svet«. Delno jih je sram, ker so se ljudje odvrnili od njih. Bilo bi lepo, ko bi gospodarstvo raslo kot še nikoli, ko bi vabilo tisoče delavcev, ko bi davčni prihodki presegle vse napovedi, ko bi število brezposelnih padalo vsak dan, ko se bi ponujale nove možnosti, ko bi mladi lahko izkoristili svoje znanje. Takrat bomo lahko zdravili družbene bolezni, ki se dandanes širijo kot nalezljive.

LITERATURA

- Hartmann, M. (2008): Reichtum und Eliten in europäischem Vergleich. Europa im Blick, Webzeitung für ein anderes Europa. 30. 3. 2008.
- Comparative EU statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenges. Proceedings of the EU-SILC conference (Helsinki 6. – 8. 11. 2006). Eurostat, 2007.
- Gini-research. Org. Income Unequality and Participation. A Comparison of 24 European Countries. Bram Lancee, Herman van de Werfhorst. Januar 2011.
- Growth and Income Distribution in an Integrated Europe: Does EMU make a Difference? Oktober 2007. European Commission, 2008.
- Beck, Ulrich (1986): Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (1991): Politik in der Risikogesellschaft. Suhrkamp.
- Hradil, Stefan (1992): Zwischen Bewusstsein und Sein. Mainz: UNI Verlag Mainz.
- Hradil, Stefan (2004): Die Sozialstruktur Deutschlands im internationalen Vergleich. Wiesbaden: VS Verlag.